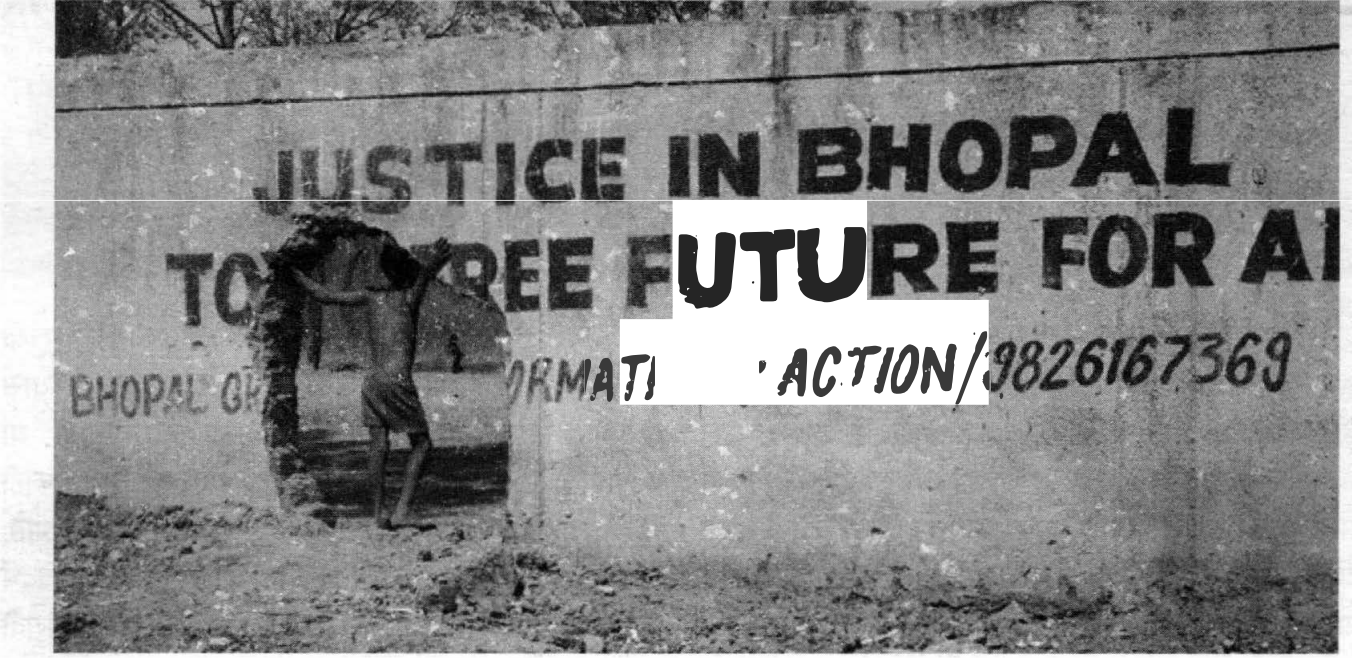

जिद्दाळा

३ डिसेंबर १९८४ची रात्र भोपाळवासियांसाठी काळरात्र बनून आली. युनियन कार्बाईड या कीटकनाशकांच्या कारखान्यामधल्या मिथेन आयसोसायनेट या वायूच्या साठवण टाकीत पाणी शिरलं. रासायनिक प्रक्रिया होऊन अत्यंत विषारी असा वायू जवळपासच्या वस्त्यांवर मोठ्या ढगासारखा पसरला. काही दिवसांच्या अवधीत ३००० लोक मरण पावले. अधिकृत आकडेवारीनुसार आतापर्यंत १५,००० ते २०,००० लोक विषारी वायूच्या परिणामांमुळे मरण पावले आणि ५ लाख जण आणि त्यांची मुलं वायूमुळे बाधित झाली. अंधत्व, श्वसनात अडथळे, प्रजननाशी निगडित समस्या आणि प्रतिकारशक्तीचा ज्हास अशा आजारांचा सामना करत आहेत.

वायूपीडितांच्या म्हणण्यानुसार युनियम कार्बाईडची ढिसाळ सुरक्षा यंत्रणा आणि कारखान्याच्या देखभालीकडे केलेलं अक्षम्य दुर्लक्ष यामुळे ही दुर्घटना घडली. युनियम कार्बाईडचा तत्कालीन अध्यक्ष वॉरन अॅण्डरसन याला पोलिसांनी अटक केली होती पण राजकीय वरदहस्तामुळे तो जामिनावर आणि कोर्टात हजर राहण्याच्या अटीवर सुटला आणि मायदेशी अमेरिकेला पळून गेला. भारताच्या वेळोवेळी केलेल्या मागण्या धुडकावून अॅण्डरसनला भारताच्या ताब्यात देण्याचं अमेरिकेनं टाळलं आहे. नुकसानभरपाई म्हणून कार्बाईडने फक्त ४७ कोटी रुपये अदा केले. त्यातला फारच तुटपुंजा निधी वायूपीडितांपर्यंत पोचला.

२६ वर्षांनंतर ७ जून २०१० रोजी भोपाळच्या सत्र न्यायालयाने दिलेल्या निकालानुसार कंपनी आणि तत्कालीन संचालक मंडळाला जबाबदार धरून संचालकांपैकी ७ जणांना केवळ २ वर्षं तुरुंगवास आणि प्रत्येकी १ लाख रुपये दंडाची शिक्षा सुनावण्यात आली. सर्वांना लगेचच जामीन मंजूर करण्यात आला.

हजारोंचे प्राण आणि लाखोंच्या आयुष्याची किंमत इतकीच असते का?

एकाहून अधिक लग्न: बायांसाठी विघ्न

चेतना महिला विकास केंद्र, पुणे, लेखन: वंदना कुलकर्णी

दोन बायका करणं हा प्रकार भारतीय समाजात सर्रास आढळतो. पण बहुपत्निकत्वाचा मुद्दा निघाला की मुस्लिम धर्माकडे बोट दाखवलं जातं. विवाह हा व्यक्तिगत कायद्याचा भाग असल्याने प्रत्येक धर्मात त्यासाठी असणारे नीती नियम वेगळं आहेत. मुस्लिम धर्मात एकापेक्षा जास्त पत्नी करायची परवानगी आहे. हिंदू धर्मात ती नाही आणि तरीही बहुसंख्य हिंदू असणाऱ्या आपल्या समाजात व्दिर्भया प्रतिबंधक कायदा असताना देखील हे प्रमाण जास्त आहे. ही वस्तुस्थिती आहे. स्त्रियांचं समाजातलं, कुटुंबातलं दुय्यम स्थान, स्त्रीला वस्तू मानणं, तिचे मूलभूत मानवी अधिकार नाकारले जाणं याच्याशी व्दिपत्नित्व संबंधित आहे. स्त्री पुरुष समानतेपुढचं ते मोठं आव्हान आहे. या विषयावर चेतना महिला विकास केंद्राने केलेल्या अभ्यासाविषयी हा संक्षिप्त लेख.

एकाहून अधिक लग्नं हा स्त्रियांच्या समाजातील दुय्यम स्थानाचा आणि हिंसेचाच एक प्रकार आहे. स्त्रियांवर होणाऱ्या हिंसेच्या विविध प्रकारांबद्दल गेल्या काही वर्षात मोठ्या प्रमाणावर बोललं जायला लागलंय. त्याच्या प्रतिबंधासाठी वेगवेगळ्या पातळ्यांवर प्रयत्न केले जात आहेत. आणि तरीदेखील व्दिपत्नीत्वाच्या प्रश्नाची दखल मात्र त्या प्रमाणात घेतली जाताना दिसत नाही. सामाजिक संशोधक, धोरणकर्त्यांकडूनही हा प्रश्न मोठ्या प्रमाणात दुर्लक्षिला गेलेला आहे. घटस्फोट न घेता दुसरं लग्न केल्यामुळे पहिल्या व दुसऱ्या - दोन्हीही पत्नींच्या मानवी अधिकारांचं उल्लंघन होतं, त्यांना त्यांचे कायदेशीर अधिकार नाकारले जातात, मानसिक ताण विविध प्रकारच्या हिंसेला तोंड द्यावं लागणं. सामाजिक दृष्ट्या एकटं पडणं, मुलं, निवारा दर्जा या सगळ्याला वंचित होणं अशा अनेक प्रश्नांना पहिल्या पत्नींना सामोर जावं लागतं.

चेतना महिला विकास केंद्र या संस्थेने नुकतीच या संदर्भातील एक पाहणी केली. द्विपत्नीत्वाची कारणे, त्याचे संबंधित स्त्रियांवर होणारे परिणाम, त्यांना तोंड द्यावे लागणारे प्रश्न, समस्या जाणून

घेणं आणि हे प्रकार कमी करण्यासाठी कोणत्या प्रकारच्या हस्तक्षेपाची गरज आहे ते शोधणं या उद्देशाने हा अभ्यास करण्यात आला. या प्रश्नाबद्दलची जागरूकता वाढावी, या प्रश्नाची दखल धोरणकर्त्यांनी घ्यावी, आणि त्यानुसार काही धोरणं, कार्यक्रम आखले जावेत हा या अभ्यासामागचा हेतू आहे.

महाराष्ट्रातील मुंबई विभाग, पश्चिम महाराष्ट्र, कोकण, विदर्भ व मराठवाडा या पाच भागातील १० तालुक्यातील १० स्वयंसेवी संस्थांसोबत हा अभ्यास केला गेला.

कौटुंबिक हिंसा आणि व्दिपत्नीकत्व हे दोन्ही सांस्कृतिक दृष्ट्या संवेदनशील प्रश्न. त्यांच्याकडे कौटुंबिक मामला म्हणून पाहिलं जातं. ते लपवून ठेवण्याकडे कल असतो त्यामुळे त्याविषयी बोलणं, माहिती मिळवणं हे कामही अवघड. म्हणूनच त्या त्या भागातील संस्थांची मदत आणि या संस्थांकडे मदतीसाठी आलेल्या स्त्रियांकडून माहिती घेतली गेली.

या आधी काही संस्थांनी या विषयावर काही अभ्यास केले आहेत. उदा. १९९०/९१ मध्ये मुंबईच्या नारी केंद्राने एक पाहणी केली. एप्रिल ९० ते एप्रिल ९१ या काळात केंद्राकडे मदतीसाठी

या अंकात	
मागोवा	... २
एकाहून अधिक लग्न - बाईसाठी विघ्न	...
अभियान वार्ता	... ४
संरक्षण अधिकाऱ्यांचंच आउटसोर्सिंग?	...
पारगावच्या पारावरून	... ५
इटळाचा कट्टाळा	...
शरीर साक्षरता	... ८
मोबाईलचा अतिवापर: कर्करोगाला निमंत्रण?	...
चला, आपली झोप मोजू या	...
हमसफर	... १०
बदल रंगवताना	...
माहितीच्या जगात	... ११
आरण्यकची आरोग्यदायी उत्पादने	...

आलेल्या स्त्रियांची माहिती त्यांनी गोळा केली. त्यातून स्त्रियांवर होणाऱ्या हिंसाचाराचे विविध प्रकार दिसून आले. त्यातील १०% स्त्रिया या बहुपत्नीकत्वामुळे होणाऱ्या हिंसेचा प्रश्न घेऊन संस्थेकडे मदत मागण्यासाठी आल्या होत्या.

चेतना महिला विकास केंद्रांने ज्या संस्थांच्या मदतीने हा अभ्यास केला त्या सर्व संस्थांकडे मदतीसाठी आलेल्या अनेक स्त्रिया या एकाहून अधिक लग्नासंबंधातील होत्या. हे प्रमाण ७% ते ६०% इतकं तर सरासरी हे प्रमाण ३४% इतकं आहे. या संस्थांकडे मदतीसाठी आलेल्या संबंधित स्त्रियांमध्ये ६१% स्त्रिया या प्रथम पत्नी होत्या तर ३९% स्त्रिया या दुसरी पत्नी होत्या. एकूण ११४ स्त्रियांची (८२ प्रथम पत्नी आणि ३२ द्वितीय पत्नी) आणि ५४ पुरुषांची माहिती या अभ्यासामध्ये घेण्यात आली. मुलाखत घेतलेल्या स्त्रियांमध्ये ७५% प्रथम पत्नी आणि ५०% द्वितीय पत्नींचे लग्न २१ वर्षांच्या आधी झालेले होते. बहुतेक पुरुषांचं प्रथम विवाहाच्या वेळी वय १६-२५ होते तर दुसरं लग्न त्यांनी २६- ३५ या वयात केलं.

प्रथम पत्नीपैकी निम्म्याजणी सध्या त्यांच्या पालकांसोबत राहतात. तर ८२ पैकी फक्त ४ जणी त्यांच्या नवऱ्याबरोबर व सवतीबरोबर राहतात. दुसऱ्या पत्नीपैकी बहुतेक जणी नवऱ्याबरोबर राहतात. नवऱ्यापैकी ४६% नवऱ्यांनी ते दोन्ही बायकांबरोबर राहात असल्याचं सांगितलं. प्रथम पत्नीकडून मिळालेल्या आकडेवारीशी ही आकडेवारी विसंगत असल्याचं दिसतं. तर ३७ % नवऱ्यांनी दुसऱ्या पत्नीबरोबर राहात असल्याचं सांगितलं. दुसऱ्या पत्नीबाबत काही आक्षेप पहिल्या पत्नीला नसतो असं बहुतेक नवऱ्यांना वाटतं. बहुतेक प्रथम पत्नींनी नवऱ्याचे अनैतिक संबंध हे दुसऱ्या लग्नामागचं कारण असल्याचं सांगितलं. छळ मारहाण हीदेखील कारणं होतीच. ४०% स्त्रियांना नवऱ्याच्या दुसऱ्या लग्नाची कारणं देता आली नाहीत. कदाचित ही कारणं गुंतागुंतीची आणि वेदनादायी असल्यामुळे सांगता आली नसावीत. नवऱ्यांनी मात्र दुसऱ्या लग्नाची वेगवेगळी कारणं दिली. मूल होत नाही किंवा मुलगा होत नाही हे कारण २४% नवऱ्यांनी दिली. २६% नवऱ्यांनी कारण सांगितलं नाही. पहिल्या बायकोशी जुळलं नाही, दुसरी बाई मिळाली याही कारणाचा समावेश होता. या उलट प्रथम पत्नीपैकी केवळ २ जणींनी मुलगासाठी नवऱ्याने दुसरं लग्न केल्याचे सांगितलं.

६१% प्रथम पत्नींनी आणि १९% द्वितीय पत्नींनी नवऱ्याकडून कोणत्याही प्रकारची आर्थिक मदत मिळत नसल्याचं

१९७४ साली सरकारने केलेल्या सर्वेक्षणामध्ये बहुपत्नीकत्व असणाऱ्या विवाहामध्ये मुस्लिमांचं प्रमाण ५.६ % आढळून आलं होतं तर हे प्रमाण उच्च जातीय हिंदूमध्ये ५.८ % आढळून आलेलं होत. उत्तर भारताच्या तुलनेत दक्षिण भारतामध्ये हे प्रमाण जास्त असल्याचे आढळून आले आणि त्यातही गरीब स्तरापेक्षा श्रीमंत आणि मध्यमवर्गीय हिंदूमध्ये ते अधिक होते. भारतातील सर्व भागांमधील माहिती मोठ्या प्रमाणात या सर्वेक्षणात गोळा करण्यात आली होती. पण त्या संबंधित अहवाल लोकांसमोर मांडण्यात आला नाही. शासनाकडे द्विपत्नीकत्वाविषयीची माहिती आणि त्याचे परिणाम याविषयीची अद्यावत माहिती उपलब्ध नाही. १९६१ च्या जनगणना अहवालामध्ये बहुपत्नीकत्वाचं प्रमाण आदिवासीमध्ये (१५.२५%) बौद्धधार्मिकांमध्ये ७.९% हिंदूमध्ये ५.८% तर मुस्लिमांमध्ये ५.७% आढळून आले.

वरील दोन्ही प्रकारची माहिती ही १९५५ मध्ये हिंदू विवाह कायदा आल्यानंतरची होती. हे ही लक्षात घ्यायला हवं याचाच अर्थ द्विपत्नीकत्व हा धर्माशी निगडित प्रश्न नसून पुरुषसत्ताक समाजाचा प्रश्न आहे. (हेतल पटेल, टाईम्स ऑफ इंडिया २००९)

सांगितलं. बहुतेक स्त्री पुरुष मजुरी आणि नोकरी करणारे होते. दारू पिण्याचं प्रमाणही मोठं आढळलं. कौटुंबिक हिंसाचारामागचं दारू हे एक महत्त्वाचं कारण असल्याचं दिसून आलं.

केवळ २४% प्रथम पत्नींनी पोलिसांकडे तक्रार केली होती महाराष्ट्रातील सर्व ३४ जिल्ह्यातील पोलिसांकडे नोंदवल्या गेलेल्या नवरा बायकोच्या वादासंबंधातील तक्रारीमध्ये कलम ४९४ अंतर्गत नोंदवलेल्या तक्रारी नव्हत्याच किंवा अगदी थोड्या होत्या. अपवाद फक्त बीड जिल्ह्याचा. एकंदरीत नवरा बायकोतील वादा वितुष्टाचे प्रमाणही वाढल्याचे २००७- २००९ सालासाठीची पोलिस चौक्यांकडून मिळालेली आकडेवारी दर्शवते. शारीरिक छळ हे त्यामागचं प्रमुख कारण असल्याचं दिसतं. ४९४ कलमांतर्गत नोंदवलेल्या तक्रारीमध्ये प्रत्येक जिल्ह्याचं चित्र वेगळं असलेलं दिसतं. या फरकामागच्या कारणांचा शोध घेण्याचीही आवश्यकता आहे. अर्थात त्याच्याकडे प्रश्न म्हणून पाहणं आणि त्या संबंधित कलमाखाली नोंदवणं याबद्दल पोलिसांची तयारी नसण्याची शक्यता आहे.

भारतीय समाजात घटस्फोट म्हणजे कलंक मानला जातो. त्यामुळे घटस्फोटित म्हणून जगण्यापेक्षा प्रथम पत्नी दुसऱ्या पत्नीचा स्वीकार करताना दिसतात.

संरक्षण अधिकाऱ्यांचं आउटसोर्सिंग

देशातील तमाम स्त्री संघटनांच्या प्रयत्नांमुळे डिसेंबर २००५ मध्ये कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण कायदा मंजूर झाला, तेव्हा त्याची पुढील वाट खडतर असणार याची आपल्याला सर्वांना कल्पना होती. शेवटी दीड-दोन वर्षांनी ऑक्टोबर २००६ मध्ये त्याचे नियम तयार झाले. परंतु त्याची अंमलबजावणी करण्यासाठी आवश्यक यंत्रणा आणि त्यासाठी लागणारी आर्थिक तरतूद सरकारने उभी केली नाही.

महाराष्ट्र शासनाने ८ जून २०१० रोजी एका आदेशाद्वारे संरक्षण अधिकाऱ्यांचे काम अशासकीय संस्थांकडे सोपवण्याचे ठरवले आहे. थोडक्यात महाराष्ट्र शासन आपली जबाबदारी झटकून देत आहे. त्याविरोधात सर्व संस्था संघटनांनी तीव्र निषेध करायला पाहिजे.

कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण कायद्याचा कणा म्हणजे संरक्षण अधिकारी. कायदा आला तरी हा महत्त्वाचा दुवा कायमच कच्चा ठेवण्यात आला आहे. नुकत्याच काढण्यात आलेल्या शासननिर्णयाने आता हे महत्त्वाचं कामच आउटसोर्स करण्याचा निर्णय शासनाने घेतला आहे. स्वयंसेवी किंवा अशासकीय संस्थांना हे काम देण्यात येणार आहे.

अंतर्गत सूत्रांकडून असेही समजते की महिला बाल कल्याण विभागाने संरक्षण अधिकाऱ्यांची कंत्राटी पद्धतीने नेमणूक करावी असा प्रस्ताव दिलेला असताना तो डावलून राज्य मंत्रीमंडळाने हा आदेश काढला आहे. म्हणजे अशासकीय संस्थांच्या नावाखाली सत्ताधारी मंडळी स्वतःचा फायदा करून घेण्याचा प्रयत्न करत आहेत हे स्पष्ट आहे.

या विषयीसंबंधी अॅड. अनभुले यांनी उच्च न्यायालयात एक याचिका दाखल केली होती. त्यावर कोर्टाने असा निर्णय दिला आहे की पुढील दोन महिन्यात संरक्षण अधिकाऱ्यांच्या नियुक्तीचे धोरण शासनाने ठरवावे आणि चार महिन्यांच्या आत संरक्षण अधिकाऱ्यांची नेमणूक पूर्ण करावी.

या जी.आरच्या विरोधात पुढील मागण्या करण्यात येत आहेत.

१. संरक्षण अधिकाऱ्यांचे काम आउटसोर्स करण्याचा शासन निर्णय मागे घ्यावा. तसेच या शासन निर्णयानुसार अर्ज मागवण्याची सुरु केलेली प्रक्रिया ताबडतोबीने थांबवावी.

२. हुंडा, देवदासी, बालविवाह व कौटुंबिक हिंसा अशा स्त्रियांच्या प्रश्नांना संवेदनशीलतेने हाताळण्यासाठी शासनामध्येच पुरेसे अधिकार असलेली स्वतंत्र यंत्रणा निर्माण करावी.

३. प्रत्येक प्रथमवर्ग न्याय दंडाधिकारी न्यायालयासाठी दोन याप्रमाणे संरक्षण अधिकारी, त्यांना प्रत्येकी दोन सहाय्यक अधिकारी व त्यांची सहाय्यभूत यंत्रणा यापद्धतीने मनुष्यबळ व संसाधने देण्यात यावी.

४. या कायद्यासाठी स्वतंत्र बजेटची तरतूद करावी.

याबद्दल मुंबई व पुणे येथील अनेक महिला संघटनांनी एकत्र येऊन चर्चा केली व या प्रस्तावाला तीव्र विरोध व्यक्त केला. मुंबई उच्च न्यायालयात याचिका करणे, सचिव व मंत्री, महिला बाल विकास विभाग यांना भेटणे यासोबतच रस्त्यावर येऊन आपला विरोध दर्शवणे तितकेच महत्त्वाचे आहे असे आम्हाला वाटते. १२ जुलैपासून महाराष्ट्र विधानसभेचे पावसाळी अधिवेशन दोन आठवड्यांसाठी सुरु होत आहे. ही संधी साधून या कालावधीत हा कार्यक्रम झाल्यास अधिक परिणामकारक ठरेल. म्हणून सर्व जिल्ह्यांमध्ये निषेध व्यक्त करण्यात यावा यासाठी हे आवाहन स्त्री मुक्ती आंदोलन संपर्क समितीतर्फे करण्यात येत आहे.

इटाळाचा कट्टाळा

राम राम मंडळी, काय तब्येत पानी बरं हाय न्हवं? नाही...तुमची काय चिठ्ठी न्हाय, पतुर न्हाय. एका ताईनी मात्र पाठविलं बरं. खूप बरं वाटलं बगा. आमच्या कमळा अन् मंजुळा जरा चाप्टरच हाइत. कदी काय येईल त्यांच्या मना, परमेसराला बी कळना. जाऊ द्या.

आता सनं सुरु व्हनार, म्हंजी बायांची निस्ती लगबग. मी न्हाई करत काही जास्त. अन् मला सोस बी न्हाई. मंग काय सांगून द्यायाचं, करायचं न्हाई म्हनून. असला राम बान उपाय हाय माजा. सैपाक, पूजा, देवदेवक सगळ्यातून सुटका हुती मंग. आता मनाला कसं तरीच वाटतं, खोटं सांगायला. सारखं वाटत न्हातं, कशापायी असं वेगळं काढायचं बाईला? काय वाटत आसलं तिच्या जिवाला?

कमळी आन् मंजुळीच्या त्याच गप्पा चालू हायेत वाटतं. बगू कमळी काय म्हन्ते ते. मंजुळी बी लई शानी हाय वं.

- कमळे, परवा का आली नाहीस?
- परवा काय व्हतं माय?
- आगं, पार्वताच्या घरी पूजा व्हती की. त्याचं विचारायलीये.
- पूजेचं व्हय? अगं करायचं न्हवतं. कसं यावं? उगा विटाळ कालवाया?
- अरसं व्हय? आराम असलं आता मंग? काम नको ना काय नको.
- कसला काय आराम? तुला काय माहित नाय व्हय? आत्याबाईनी हंडे कळशा काढून ठेवल्यात की घासाया. म्हनं आराम. आधीच हे दुखनं त्यात त्यो भांड्याचा ढिगारा. वर मालकाचे सदरे बी हाइत धुन्यात. नको हुतं बग. वाटतं बाईचा जलमच नगं हुता.
- अगं येवडं कशाला कावायलीस?
- सारखं आपलं, याला हात लावू नगं, हितं बसू नगं, पानी घेऊ नगं अन् डोक्यावरुन पानी घे. कट्टाळा येतो बग. परमेसरानं बायावाला असला भोग का दिला असलं कुना ठावं?
- मला ठाव हाय. अगं आपला बामन गुर्जी सांगत व्हता. काय तर म्हने, पुरान काळात एका राक्केसानं घेवलोकाचं पानी तोडलं. मंग त्या राक्केसाचं आन् इष्णूद्येवाचं लई जुपलं. इष्णूद्येवानं खलासच केलं त्या मुडद्याला.
- आता याचा इटाळाशी काय संबंध?
- आइकशील का? तर त्या राक्केसाला खलास केला पर आपला इष्णू घेव पुन्यात्माच की. त्येचं मन खाऊ लागलं त्येला. मंग सगळ्या बायावाला इन्ती केली की माजं दुख वाटून घ्या म्हून.

तवाधरनं बायावाला पाळी येती. असं सांगत व्हता गुर्जी.

- काय तर नवलाचंच बोलायलीस बाई. एवडं भगवंताचं काम, त्येचा इटाळ कसा हुईल मंग? मला तर लईच वंगाळ वाटतं बग चार दीस.

- कमळे, पाळीच आली न्हाई तर काय मज्जा गं? कटकटच न्हाई. कुटं पाळया नगं, भाइर बसाया नगं. बिछाना धुवाया नगं... गड्यासारखं एकदम बिनदास.

- मंजुळे डोकं फिरलंय का काय? पाळी येती म्हून तर आपुन हाव. पाळी न्हाई तर बाईच न्हाई.

- पर मला एक कळत न्हाई पाळी बाईला आणि तरास घरादाराला?

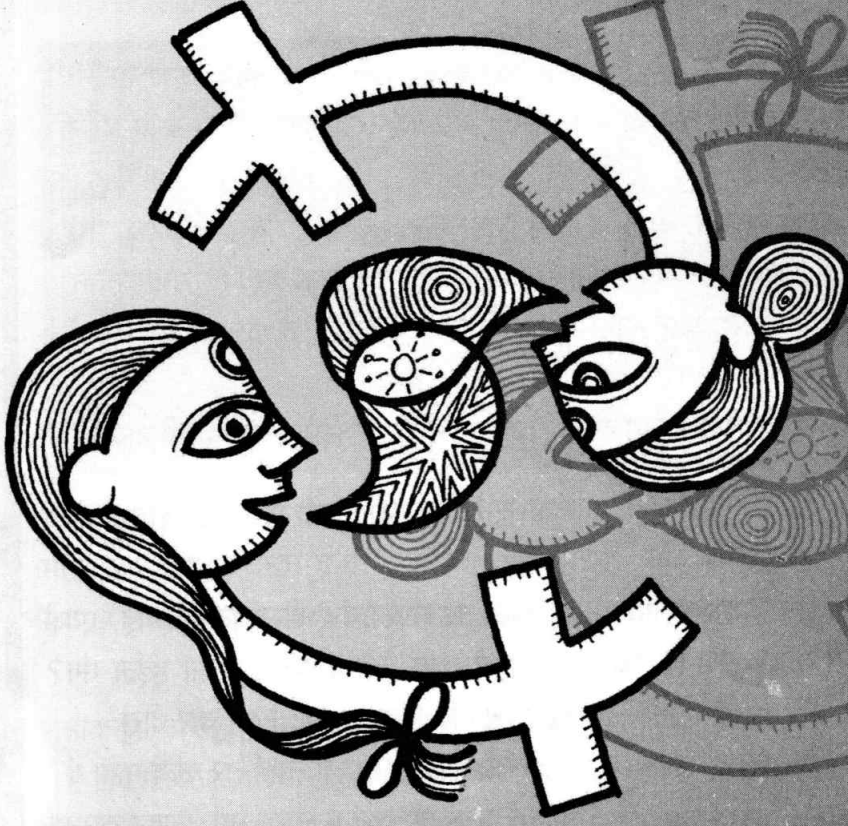
- अगं आख्खी बाईच इटाळती न्हवं?

- पर त्या आख्ख्या बाईनं घासलेली भांडी न्हाईत इटाळत, कापडं न्हाई. अन् झाडलोट, घास-पूस, त्येनी कसलाच इटाळ हुत न्हाई?

- न्हाई कसा? माज्या नन्देनं पाळी आली तरी कुनाला सांगितलं न्हाई. मेलीनं पार सैपाक भी केला. पर व्हायाचं त्ये झालंच. पोरं जी तापली ज्येवल्यावर. काय इचारु नगं. मंग बसली व्हती रडत.

- अगं पोरं खेळली असतील पान्या-फिन्यात. कशाचं सूत कशाला जोडायलीस.

- तुजा विश्वास नाई ना.. माजंच सांगते. आमच्यात लईच

चित्र: राजू देशपांडे

कडक हायेत. मी नवी घरी आले तवाची गोष्ट. पहिलाच महिना आला. आत्याना सांगावं तर बिस्तरा धुवायला लावला असता, म्हून काहीच सांगितलं न्हाई. न्येमकं पापडाचं काम काडलेलं, बसले की त्याच्यासंगं. नंतर पापड तळला तर लाल जरद. म्हन्ल्या, कमळे, बाहेरची झालीस का काय? सगळे पापड फेकून दिले बग. वर गोमतर टाकून सगळं घर धुऊन घेतलं.

- तुमच्यात जनवरं तरी हाइत गं. आमच्यासारख्यानी कुटं पळावं गोमतरासाठी? मला तर कदी कदी वाटतं गडी ते बाटलीतला स्प्रे का काय मारतात ना वासाचा, तसला गोमतराचा असाया पाहिजे होता बग. कुटं चुकून हात लागला तर निस्तं मारायचं फुस करून. इटाळ खलास.

- चेष्टा पुरे हं मंजुळे.

- चेष्टा नाय गं, किती दिस बायानी असं इटाळशी म्हून न्हायचं? आता परवाच माजी पुतनी शानी झाली. घरात निस्ता गोंधळ. गोडाचं जेवन, नवी कापडं, मामाला काय बोलवून घेतलं. बावरून गेलं बग लेकरु. मला इचारली, काकी खेळाय जाऊ? म्हन्लं,

नको. माय बाप कावतील. मोठी जालीस नवं? तर म्हन्ते कशी? मोठी? मी तर सातवीतच हाय? आता काय सांगावं माय लेकराला?

- खरंय बंग. माजी तर शाळाच बंद झालती. खेळ बंद, मस्ती बंद. दोन वर्सात उजवून बी टाकलं माय बापानं...अजून याद येती बग साळंची.

- दिराला म्हन्लं शाळा थांबवू नगं लेकराची. काय म्हाईत काय करतात आता? म्हनून म्हन्ते, गड्यासारखं पायजे व्हतं.

- पर पोरं कशी झाली असती मंग?

- अगं गड्याला जाली असती की....

- मंजुळे, थिल्लर बोलू नगं उगा. अन् काय गं, तुमच्यात चालतं वाटतं सगळं?

- कुटं चालायला? पर म्या ठरविलंय. काय बी पाळायचं नाय. परतेक पोरगी मोठी झाली की पाळी तर येनारच. शरीराचा धरमच हाय त्यो. कशाला मंग असलं नाटक? आमच्या आजीची आजी तर सांगायची, पूर्वी म्हनं पेरणी आली की इटाळशी बाईलाच

पेराया लावत. लई पिकावं म्हनून. आन् आता, फिरकू बी द्यायाचे न्हाईत तिथं. म्हनून म्हन्ते आता काय बी पाळायचं न्हाई.

- आन् घरच्यांना कळल्यावर? घरात ठिवतील का? बाकी न्हाऊ दे, कपडा तरी नीट झाकून सुकवीत जा बाई. उगा मालकाच्या नजरंला पडलं अन् डोळं जातील बिचाऱ्याचं.

- जाऊ दे की मंग. न्हाई तरी कुटं वापरतात डोळं. डोळ्यासमोर आस्ती वस्तू. तरी कुटंय कुटंय म्हनून जीव खातात माजा.

- गप उगा. अन् हे बग पाळीचा कपडा नीट जपाया लागतु. माज्या मेव्हणीची मेव्हणी सांगत व्हाती, तिच्या शेजारची बई अशीच कुटं तर कपडा ठिवायची. अन् मंग जालं की इपरीत.

- काय त्ये?

- अंग कंदी साप आला, अन् कदी अंडं दिलं, काय ठावं? तोच कपडा बिचारीनं घेतला अन् दिवस राह्यलं की माय.

- मंग?

- मंग काय? नऊ महिन्यानी सापच आला की पोटी.

- काय सांगायलीस?

- मंग सादं-सुदं हाय व्हय? सगळ्या बाया उगा करत्यात का?

- कमळे, मला काय खरं वाटं नाय बग.

- जाऊन साक्ष काडतीस का माज्या मेव्हनीची? सांग.

- तसं न्हाई गं. पर म्या म्हन्ते, आपुन एवडं इटाळ, इटाळ करतो, त्येच्यावरच जीव जगत असतु की गं पोटात. त्येच त्याचं खानं. आपुन जेऊ थोडीच घालतो? त्येला गं कसं चाल्तं?

- चाल्तं कुटं, बाळ जलमलं की बाई इटाळशीच असती.

- आली परत फिरून तिथंच. अंग आपल्याच अंगचं रगत असतंय

न्हवं? त्ये गं कसं खराब हुईल?

- मंजुळे तुजं लक्षण काही खरं नाय बग. उगा बाहेरची झाल्यावर मठात जाशील अन् मोहोळ उठल वरलं.

- हां. अन् गावचा भगत बी मरतो म्हनं हात लावल्यावर. आता पुढच्या बारीला अदुगर जाऊन त्येलाच धरनार हाय बग मी. बगू तर काय व्हतंय ते...मरतो का न्हातो. उगा आमच्या मागं हा घोर लावून ठिवलाय. त्येच्या माईला पाळी आली नसती तर त्यो जलमला तरी असता का? म्हनं इटाळनी मरतो.

- अन् त्या हिराबाईचं कसं गं? तिला लई झोंबतो इटाळ.

- तिला तर बगूनच घेनार आहे. इतकी पिडती सुनंला. तिनं भरलेलं पानी वतून देती, तिच्या हातचा च्या पीत न्हाई. यील तिला इचारती, 'तू झाली का? असली तर दूर हो माय. मला लई झोंबतं.' तिला बी पकडून ठेवनार हाय एकबार.

- म्हंजी मंजुळे, आता काहीच पाळनार नाहीस? निस्ती हिंडनार?

- व्हय हिंडनार. अन् समद्या बायावाला सांगनार पाळी वाईट नस्ती. उगा कटकट नको म्हनून पिशवी काडू नगा आन् पूजा हाय घरात म्हनून गोळ्या बी खाऊ नगा. असलं राहतंय का? आपल्याच तब्येतीशी असला खेळ करायचा.

- तुजं ठीक हाय गं. आमच्यासारख्यानी कसं करावं?

- काय करायचं का नाय, त्ये तू ठरीव. मी हाय तुज्या पाठीशी. पर पुन्यांदा कदी 'मला करायचं न्हाई' म्हनून कार्यक्रमाला आली न्हाईस, तर गटातून नावच काडायला लावीन तुजं. ध्यानात ठिव.

मी माझ्या बायकोला सांगिन, पाळी खराब नस्ती. काही पाळायची गरज नाही.

हे सांगतोय एक सहावीत शिकणारा मुलगा. 'वयात येताना होणारे बदल' असं सत्र चालू होतं. मुलींना पाळी येते म्हणजे काय हे सांगितल्यावर मुलांना नुसता प्रश्न विचारला की आता तुम्ही काय करणार? घरात आईला, बहिणीला कसं वागवणार? त्यावर मुलांनी खूप छान छान प्रतिक्रिया दिल्या.

एक जण म्हणाला, मी आईला सांगिन, स्वैपाक कर, पाळीत काही खराब नसतं. दुसरा म्हणतो, मी आईला चहा बनवून देईन. तिचं पोट दुखतं ना म्हणून तिला आराम करायला सांगेन. एकाचं उत्तर तर अजूनच भारी. 'तो म्हणतो, मी गरम पाण्याच्या पिशवीने आईची पाठ आणि कंबर शेकून देईन.

मुला-मुलींच्या मनात पाळीविषयी घोणेरेडी भावना निर्माणच झाली नाही तर बाया आणि मुलींवरची किती तरी बंधनं कमी व्हायला मदत होईल. आणि मुली-बायांना स्वतःबद्दल वाटणारा नकोसा भावही कमी होऊ शकेल. तुमचं मत आणि अनुभव जरूर कळवा.

तथापि, पुणे

मोबाईलचा अति वापर: कर्करोगाला निमंत्रण?

मोबाईल फोन काही आता नवे नाहीत. भारतात कोट्यावधी लोक मोबाईल फोन वापरत आहेत. फोनचा वापर आपल्यासाठी घातक आहे का नाही यावर बराच वाद सध्या चालू आहे. त्या संदर्भात जागतिक आरोग्य संघटनेच्या आंतरराष्ट्रीय कर्करोग संशोधन संस्थेने केलेला अभ्यास महत्त्वाचा आहे. या अभ्यासातील काही माहिती जिव्हाळ्याच्या वाचकांसाठी. पुढच्या वेळी फोन करण्याआधी आणि घेण्याआधी विचार करा बरं.

जागतिक आरोग्य संघटनेने केलेला इंटरफोन हा अभ्यास आतापर्यंतच्या अभ्यासांपैकी सर्वात व्यापक अभ्यास आहे. २००० साली हा अभ्यास सुरु करण्यात आला. यात जगभरातील १२,८०० जण सहभागी झाले. त्यातील ५०००हून अधिक जणांना मेंदूमध्ये गाठी होत्या. यात दोन प्रकारच्या मेंदू-गाठींचा समावेश होता. ग्लायोमा आणि मेनिंजायोमा. हा अभ्यास ऑस्ट्रेलिया, न्यूझीलंडसह एकूण १३ देशात करण्यात आला. मुलाखती आणि केस कंट्रोल पद्धतीने हा अभ्यास करण्यात आला. दहा वर्ष चाललेल्या या अभ्यासातील ठळक निष्कर्ष पुढीलप्रमाणे

- मोबाईलचा वापर आणि कर्करोग होण्याची शक्यता याचा थेट परस्परसंबंध लागत नाही.

मात्र

- मोबाईलचा सर्वाधिक वापर करणाऱ्यांना मेंदूचा कर्करोग (ग्लायोमा) होण्याचा ४०% जास्त धोका आहे.

मोबाईलचा सर्वाधिक वापर करणारे कोण?

जे सातत्याने किमान १० वर्ष रोज ३० मिनिटाहून अधिक काळ मोबाईल फोनवर बोलत आहेत ते...दहा वर्षांच्या काळात मोबाईलवर २००० तास बोलणारे सर्व जण फोनच्या सर्वाधिक वापर करणाऱ्यांमध्ये समाविष्ट झाले.

दचकलात ना?

या सर्वाधिक वापर करणाऱ्यांना डोक्याच्या ज्या बाजूला फोन धरला जातो, त्या बाजूला मेंदूमध्ये गाठ होण्याची शक्यता इतरांपेक्षा २४० पट जास्त आहे असंही हा अभ्यास सुचवतो.

मेंदूमध्ये कर्करोगाची गाठ असणाऱ्या ९०५ जणांपैकी १०% लोक मोबाईलचा सर्वाधिक वापर करणारे होते.

इतर ८५% मोबाईलचा अति नाही पण जास्त वापर करणारे

होते. म्हणजे कमी वयातच त्यांनी मोबाईल किंवा कॉर्डलेस फोनचा वापर सुरु केला. विशीच्या आत मोबाईलचा वापर मेंदूच्या कर्करोगाचा धोका वाढवतो. धूम्रपान, कामाचा प्रकार, कर्करोगजन्य पदार्थांचा संपर्क अशा सगळ्या बाबी या अभ्यासात लक्षात घेण्यात आल्या आहेत.

मोबाईल फोनच्या वापरामुळे कर्करोग होण्याचा धोका कसा कमी करायचा?

- सगळ्यात उत्तम उपाय म्हणजे मोबाईल किंवा बिनतारी फोनचा वापर कमीत कमी करणे. त्याऐवजी हॅण्ड्सफ्री किटचा (कानात घालायचे छोटे इयरफोन आणि माइकचा संच) वापर सर्वात उत्तम.

www.iarc.fr/en/media-centre/pr/2010/pdfs/pr200_E.pdf

मोबाईल वापरासंबंधी काही साधे नियम

- गरज असेल तेव्हाच आणि कमीत कमी वापर करा. रोज अर्धा तासाहून कमी.
- जिथे फोन लागत नसेल तिथे तो स्विच ऑफ करून ठेवा.
- फोन शरीरापासून दुर, बटव्यात, पर्समध्ये किंवा पिशवीत ठेवा. विशेषतः स्त्रियांनी छातीजवळ फोन ठेऊ नका.
- लहान मुलांना फोन वापरायला देऊ नका. फोनवर बोलण्याची किंवा खेळत बसण्याची सवय फार चांगली नाही.
- फोनला तडा गेला असेल, तुटला असेल तर अशा फोनमधून किरणोत्सारी पदार्थ जास्त संपर्कात येतात. असा फोन लागलीच बदला.

चला, आपली झोप मोजू या...

आपल्या आरोग्यासाठी काय आवश्यक आहे असा विचार केला तर पटकन आपण म्हणतो की आहार आणि व्यायाम. पण या दोन्ही सोबतच महत्त्वाची आहे झोप. आपल्याला आवश्यक तेवढी झोप मिळणं हे आपल्या शारीरिक आणि मानसिक आरोग्यासाठी अतिशय गरजेचं आहे. पण आपल्या झोपेचा आपण फार गंभीरपणे विचार करत नाही. अनेकदा जास्त झोपणं टीकेस पात्र ठरतं आणि अपुऱ्या झोपेमुळे होणारा त्रास नक्की कशामुळे होतो आहे हे समजत नाही. या अंकामध्ये आपण आपल्या झोपेविषयी थोडा विचार करू या. पुढे दिलेली प्रश्नावली सोडवा आणि आपल्याला किती गुण मिळतात ते पहा. गुण देण्यासाठी पुढील सूचीचा वापर करा.

० = कधीच झोप लागत नाही

१ = क्वचित झोप लागू शकते

२ = झोप लागण्याची बऱ्यापैकी शक्यता

३ = झोप लागण्याची खूप जास्त शक्यता

प्रसंग

गुण

बसून पुस्तक वाचताना

टीव्ही पाहताना

एखाद्या कार्यक्रमाच्या ठिकाणी बसलेले असताना
(सिनेमा पाहताना, मिटिंगमध्ये)

एक तासाहून अधिक प्रवासामध्ये

दुपारी थोडी विश्रांती घेताना

एका ठिकाणी बसून कुणाशी तरी बोलताना

जेवणानंतर (दारु न घेता) निवांत बसलं असताना

ट्रॅफिकमध्ये गाडी थोडा वेळ थांबलेली असताना

जर तुम्हाला १० हून अधिक गुण मिळाले तर याचा अर्थ तुम्हाला जास्त झोप येते असा आहे. आणि झोपेच्या तक्रारीसाठी तज्ज्ञ डॉक्टरांना भेटण्याची गरज आहे हे निश्चित.

खालील विधानं वाचा आणि त्यातील तुम्हाला लागू पडणाऱ्या विधानांपुढे खूण करा.

मला आडवं झाल्यावर झोपी जाण्यासाठी अर्धा एक तास लागतो

मला लवकर झोप लागत नाही.

जर रात्री मध्येच जाग आली तर मला परत झोप लागत नाही.

मला पहाटे पहाटे जाग येते आणि नंतर परत झोप लागत नाही.

माझी रात्रभर नीट झोप झाली तरी मला सकाळी ताजं तवानं/फ्रेश वाटत नाही.

मी सतत बेचैन असते/असतो कारण मला अनेक गोष्टींची चिंता वाटत राहते.

मला कधी कधी डोळे मिटण्याची आणि झोपी जाण्याची भीती वाटते.

झोपायला जाताना माझ्या डोक्यात अनेक गोष्टी चालू असतात.

मला सकाळी ताजं तवानं/उत्साही वाटत नाही.

जेव्हा मला झोप लागत नाही किंवा मी नीट झोपू शकत नाही, तेव्हा मला थकल्यासारखं वाटतं.

वरीलैकी एक जरी विधान तुम्हाला लागू पडत असेल तरी तुम्हाला झोपेसंबंधी वैद्यकीय सल्ल्याची गरज आहे. तेव्हा तुमच्या डॉक्टरांना ही लक्षणं किंवा समस्या जरूर सांगा.

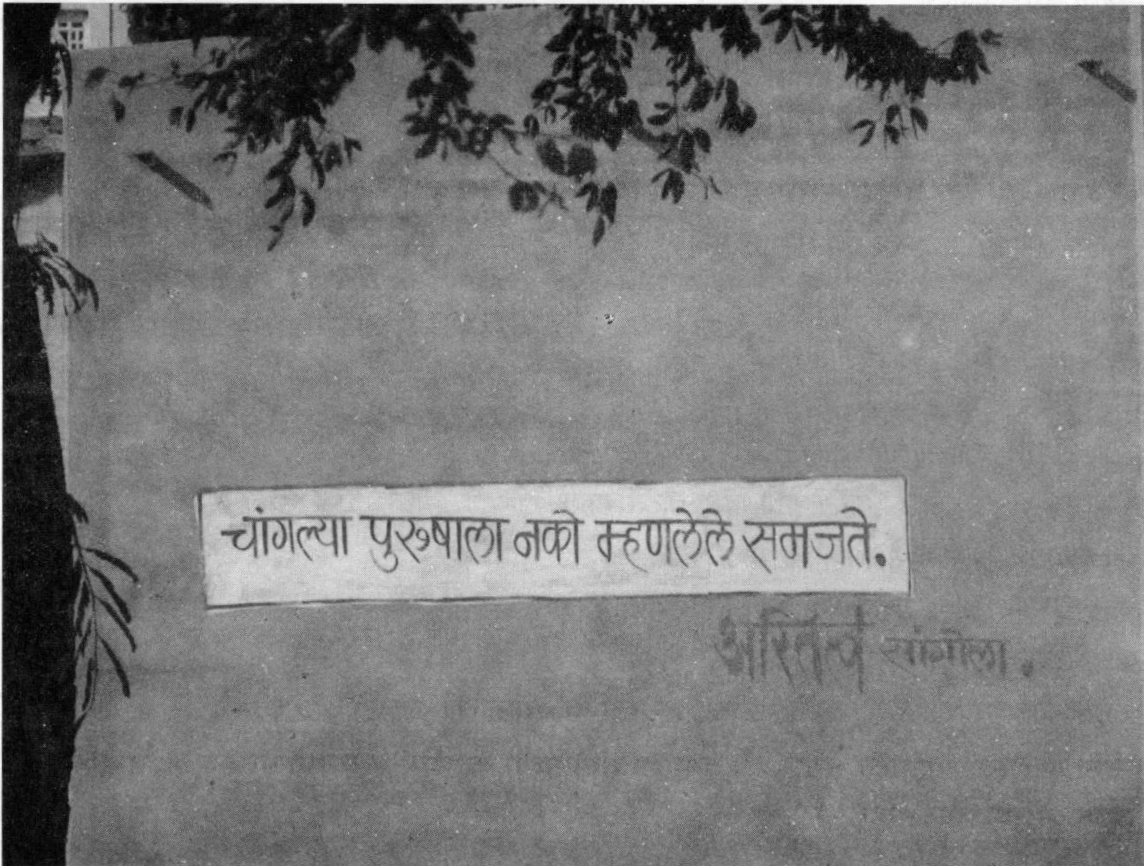
(संदर्भ: नॅशनल स्लीप फौंडेशन)

समानतेच्या दिशेने पुरुषांसोबत काम या प्रकल्पांतर्गत अस्तित्व संस्थेने गावातील भिंतींवर काही घोषणा रंगवल्या होत्या. चांगला पुरुष कसा असतो हे सांगणाऱ्या या घोषणा गावात बराच काळ चर्चेचा विषय ठरल्या. काहींनी घोषणांना आक्षेप घेतला तर काहींनी त्याला पाठिंबा दिला.

या घोषणा लिहून आता दोन वर्ष उलटली आहेत. आणि गावात इतर अनेक कामांसाठी भिंतींना बराच भाव आला आहे. कमलापूरच्या पंचायतीपुढे मोबाईल कंपन्यांनी भिंतींवर जाहिरातीसाठी शुल्क भरण्याचा प्रस्ताव ठेवला. एरवी खरं तर ग्राम पंचायती असं आयतं उत्पन्न हातातून सोडत नाहीत. पण कमलापूरच्या सरपंचांनी वेगळी वाट चोखाळली. त्यांनी सांगितलं, 'ज्या भिंतींवर या समानतेच्या घोषणा नाहीत, त्या भिंतींवर तुम्ही जाहिरात करा. पण घोषणावाल्या भिंती तशाच राहतील. घोषणा मिटवायच्या नाहीत.'

अस्तित्व संस्थेचे शहाजी आणि सुनीता सांगतात, 'रंग देताना डिक जरा जादाच वापरला होता. अजून दोन पावसाळे तरी रंगाला काही होत नाही.'

भिंतीवरती रंग पक्का झाला. आणि विचार मनावरती.

आरण्यकची आरोग्यदायी उत्पादने

मा
हि
ती
च्या
ज
गा
त

आम्ही आमच्या आरोग्यासाठी गडचिरोली व राणी दुर्गावती आदिवासी महिला औद्योगिक सहकारी संस्था गेल्या तेवीस वर्षांपासून गडचिरोली जिल्ह्यातील आदिवासी भागात काम करीत आहे. नैसर्गिक संसाधन असलेला, वृक्षवल्हरीने नटलेला असा हा प्रदेश आहे. असे असतानाही येथील लोकांमध्ये बेरोजगारी हा प्रश्न मोठ्या प्रमाणात आहे. आपल्याकडे शहरांमध्ये प्रश्न वेगळे आहेत. शुद्ध आणि सात्विक नैसर्गिक आहार मिळणं दिवसेंदिवस दुर्लभ होत आहे. हे दोन्ही प्रश्न सोडवण्यासाठी संस्थेने आदिवासी महिलांना प्रशिक्षण देऊन, शास्त्रशुद्ध पद्धतीने जंगलातील विविध वस्तूंचे प्रक्रिया करून आरण्यक वस्तूंची निर्मिती सुरु केली आहे. या वस्तू प्रदूषणमुक्त आहेत आणि पूर्णपणे सेंद्रिय आहेत.

मध

जंगलातील मधमाशांच्या पोळ्याला व मधमाशांना त्रास होऊ न देता हा मध काढण्यात येतो. त्याचे उपयोग पुढीलप्रमाणे

- लड्डूपणा कमी करण्यासाठी: सकाळी एक ग्लास पाण्यात २-३ चमचे मध मिसळून रोज घेतल्यास शरीरातील चरबी कमी होते.
- गाजराच्या रसाबरोबर मध मिसळून थंडीच्या दिवसात रोज घेतल्यास डोळ्यांची शक्ती वाढते.
- एक चमचा मधामध्ये आल्याचा रस व काळी मिरी एकत्र मिसळल्यास खोकला व दम्याचा त्रास कमी होतो.
- एक ग्लास थंड पाण्यात १-२ चमचे मध टाकून पाणी प्यायल्यास थकवा दूर होतो.

किंमत: ९० रु. प्रति ५०० ग्रॅम

अंबाडी जॅम

- अंबाडीच्या फुलापासून बनवलेल्या जॅममध्ये पूर्णपणे नैसर्गिक रंग व चव आहे. कुठलाही रासायनिक पदार्थ यात वापरलेला नाही.

किंमत: ३० रु. प्रति १०० ग्रॅम

मधुका चिंच चटणी

किंमत: २० रु. प्रति १०० ग्रॅम

आवळा सुपारी - भरपूर क जीवनसत्त्व असणारी मुखशुद्धी व पाचक म्हणून उपयुक्त

किंमत: १२० रु. प्रति किलो

आवळ्याचा मुरंबा - पित्तनाशक

किंमत: ८० रु. प्रति किलो

हातसडीचे तांदूळ - बी १, बी २ ही जीवनसत्त्वे कॅल्शियम, लोह आणि फॉस्फरस भरपूर प्रमाणात

किंमत: ३५ रु. किलो.

आरण्यक शिकेकार्ड - मुलायम व घनदाट केसांसाठी

किंमत: १२० रु. प्रति किलो

अश्वगंधयुक्त शतावरी पावडर

मात्रा: दोन चमचे दूध किंवा पाण्याबरोबर सकाळी/संध्याकाळी

किंमत: ५५ रु. प्रति २५० ग्रॅम

अडुळसा पावडर

कुठल्याही प्रकारच्या खोकल्यावर आणि दम्याच्या त्रासावर उपयोगी. मध किंवा पाण्याबरोबर पुढीलप्रमाणे मात्रा घ्यावी

२ ते ५ वर्षे: पाव चमचा दिवसातून तीन वेळा

६ ते १२ वर्षे: अर्धा चमचा दिवसातून तीन वेळा

१२ वर्षांच्यावर: १ चमचा दिवसातून तीन वेळा

किंमत: ४० रु प्रति २५० ग्रॅम

मालिश तेल - सांधेदुखी व स्नायूंच्या मालिशसाठी अतिशय प्रभावी. वाताच्या विकारावर उपयुक्त

किंमत ५० रु प्रति १०० मिलि

केश तेल - किंमत: ३०० रु. प्रति लिटर

बाळ हिरडा - लहान मुलांच्या घुटीत हा हिरडा वापरतात.

मोठ्या माणसांसाठी सारक म्हणून उपयोगी. तसंच तोंड आल्यास बाळ हिरडा तोंडात ठेवावा.

किंमत: ३०रु. प्रति किलो

वावडिंग- पोटाल कृमी/जंत होऊ नये म्हणून वावडिंग पाण्यात उकळून पाणी प्यावे.

किंमत: १५० रु. प्रति किलो

ही सर्व उत्पादने पुढील पत्त्यावर मिळतील. किंवा मागणी नोंदवल्यास तथापिमध्येही मिळू शकतील.

आम्ही आमच्या आरोग्यासाठी, कुरखेडा, जि. गडचिरोली.

दूरध्वनी: ०९४२१००६६९९

ईमेल: arogyasathi@rediffmail.com

चेतना महिला विकास केंद्राने केलेला हा छोटासा अभ्यास. त्याच्या काही मर्यादाही होत्या. जशा की या अभ्यासासाठी निवडलेला नमुना, ज्यांच्याकडून माहिती घेतली त्यांची संख्या छोटी होती, शहरी, ग्रामीण, शिक्षित अशिक्षित याचं पुरेसं योग्य प्रतिनिधीत्व नव्हतं. त्यामुळे एकाहून अधिक लग्नासंदर्भात जात, वर्ग, धर्म, शिक्षण यावर आधारित ठोस निष्कर्ष काढता येणार नाही. तरीदेखील व्दिपत्नीकत्वाचा हा स्त्रियांना तोंड द्यावा लागणारा प्रश्न आजही अस्तित्वात आहे, हे यातून स्पष्टपणे दिसून आलेले आहे. हा प्रश्न सोडवण्यासाठी आणि प्रतिबंधासाठी अनेक पातळ्यांवर प्रयत्न होण्याची गरज आहे. या विषयी स्वयंसेवी संस्था पुढील गोष्टी करू शकतील.

- मुलींना शिक्षण देणं, आर्थिकदृष्ट्या स्वावलंबी बनवणं, यासाठी ग्रामीण भागातील पालकांमध्ये जागृती घडवून आणणं.
- स्त्री पुरुष समानतेसाठी मोहिमा आखणं. बालविवाह, दुसरेपणावर मुलीचं लग्न लावून देणं याबाबत पालकांमध्ये जागृती निर्माण करण्यासाठी विवाहपूर्व जागृती कार्यक्रमांचं आयोजन.
- नवऱ्यांना वैवाहिक जबाबदाऱ्यांची जाणीव करून देणारे कार्यक्रम घेणं. विवाहविषयक कायद्यांची, कौटुंबिक हिंसा इत्यादीविषयी माहिती देणे, समुपदेशनाद्वारे स्त्रियांना माहितीपूर्ण निवड करायला मदत करणं.

महाराष्ट्र शासनासाठी काही शिफारसी

- मुलींच्या शिक्षणाच्या, त्यातून आर्थिक स्वावलंबनाच्या संधी वाढवणे. स्त्री पुरुष समानतेवर आधारित जीवनकौशल्यांचा समावेश करणं.
- एकाहून अधिक लग्नासंदर्भात जाणीव जागृती मोहीम राबवणं.
- महिला आणि बाल विकास विभाग, कायदा, न्याय व पोलिस यंत्रणेला यासंदर्भात माहिती देणे, आकडेवारी, माहिती संकलित करणं व परस्परात समन्वय साधणं व याकरिता प्रशिक्षण देणं
- अशा केसेस ४९४ कलमाखाली नोंदवण्याकरिता पोलिसांना मार्गदर्शन करणं

कायदा मंत्रालयासाठी शिफारस

- ४९४ कलमांतर्गत दिवपत्नीकत्वाखालील गुन्हा हा अजामीनपात्र आणि दखलपात्र मानावा. पहिल्या पत्नीला नुकसानभरपाई देण्यास नवऱ्यास भाग पाडावे.

चेतना संस्थेने केलेला अभ्यास जरी व्यापक नसला तरी त्यातून द्विपत्नीत्वासंबंधी बरीच माहिती आणि तथ्यं पुढे आली आहेत. बाईला जोपर्यंत समाजात समान स्थान मिळत नाही तोपर्यंत ही प्रथा बंद होणार नाही. जाणीवजागृती आणि कायद्याची कडक अंमलबजावणी तर गरजेची आहेच पण त्यासोबतच लग्नसंस्थेमधील बाईच्या स्थानाचाही डोळसपणे विचार करायला लागणार आहे हे निश्चित.

PRINTED MATTER

बुक पोस्ट

प्रकाशक

प्रति

तथापि ट्रस्ट

४२५ डी पी- ७७, टिमवि कॉलनी,

मुकुंद नगर, पुणे ४११०३७

दूरध्वनी : ०२० - २४२६०२६४; २४२६७९०८

Email: tathapi@tathapi.org

Website: www.tathapi.org

अंकातील प्रत्येक मताशी तथापि संस्था सहमत असेलच असे नाही. अंकाचा व संस्थेचा उल्लेख करून कोणालाही या अंकातील माहितीचा वापर करता येईल.

जिव्हाळा देणगी वर्गणी: वार्षिक - रु. ३५, तीन वर्षासाठी - रु. १००

खाजगी वितरणासाठी